

УДК 336.77:338.43

Чернявська Л.В.
старший викладач кафедри фінансів і кредиту
Черкаського навчально-наукового інституту
Університету банківської справи

ОСОБЛИВОСТІ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА РОЛЬ КРЕДИТНИХ СПІЛОК У ЙОГО РОЗВИТКУ

FEATURES OF CONSUMER LENDING IN THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINIAN ECONOMY AND THE ROLE OF CREDIT UNIONS IN ITS DEVELOPMENT

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено особливості споживчого кредитування господарств населення в аграрному секторі економіки та розкрито їх вплив на специфіку кредитних операцій у сфері АПК. Розглянуто роль кредитних спілок у розвитку кредитування дрібного товарного сільськогосподарського виробництва. Автор доводить, що низька конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва зумовлює необхідність державного стимулювання діяльності кредитних спілок у сфері дрібного сільськогосподарського виробництва та створення передумов для об'єднання кредитних спілок.

Ключові слова: кредитування, кредитні спілки, сільське господарство, споживче кредитування АПК, кредитне забезпечення селянських господарств.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы особенности потребительского кредитования хозяйств населения в аграрном секторе экономики и раскрыто их влияние на специфику кредитных операций в АПК. Рассмотрено влияние кредитных союзов на развитие кредитования мелкого сельскохозяйственного производства. Автор приходит к выводу, что низкая конкурентоспособность сельскохозяйственного производства обуславливает необходимость государственного стимулирования деятельности кредитных союзов в сфере мелкотоварного сельскохозяйственного производства и создания условий для объединения кредитных союзов.

Ключевые слова: кредитование, кредитный союз, сельское хозяйство, потребительское кредитование АПК, кредитное обеспечение сельских хозяйств.

ANNOTATION

The article is devoted to the peculiarities of the consumer crediting of private households in the agrarian sector of the economy and their impact on the specifics of credit operations in the agricultural sector. The impact of credit unions on the development of crediting small-scale agricultural production is also discovered in the unit. The author concludes that the lack of competitiveness of agricultural production necessitates encourage activities of credit unions in the field of small-scale agricultural production. The State should also create conditions for concentration credit unions.

Keywords: credit, credit union, credit relations, agriculture, agro-industrial complex, agriculture lending.

Постановка проблеми. На відміну від споживчого кредитування у містах споживче кредитування сільського населення має суттєву особливість, оскільки отримувані селянами споживчі кредити здебільшого використовуються не стільки для придбання побутових товарів, скільки на придбання техніки малої механізації, посівного матеріалу, добрив та їх наступного використання в підсобних господарствах, особистих селянських господарствах та фермерських господарствах. Отже, під час про-

ведення операцій зі споживчого кредитування обов'язково слід враховувати їх «побутово-виробничу» специфіку.

Нинішня структура та динаміка розвитку кредитного ринку в АПК не відповідають структурі та динаміці виробництва сільськогосподарської продукції. Так, за 2013–2015 рр. у господарствах населення вироблялося більше 14% валового виробництва насіння соняшнику, близько 22% зернових та зернобобових культур, 88% овочів, 88–93% продовольчих багаторічних культур, 97% картоплі та більше 99% коренеплодів [1].

Водночас фінансово-кредитне забезпечення товарного виробництва в підсобних господарствах громадян та селянських (фермерських) господарствах не розвинуте. Фінансові установи, передусім комерційні банки, віддають перевагу обслуговуванню великих підприємств і не бажають надавати кредити фізичним особам переважно через незначний розмір операцій. Ніша ринку банківських послуг, спрямована на обслуговування потреб підсобних господарств громадян та селянських (фермерських), могла би бути ефективно забезпечена діяльністю кредитних спілок, однак у сучасних українських умовах цей сегмент фінансової системи знаходиться лише в зародковому стані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичному та практичному дослідженню діяльності кредитних спілок приділяли увагу низка вчених-економістів, серед яких Б.А. Дадашев, В.В. Гончаренко, М. Туган-Барановський, А.О. Пантелеймоненко, П.М. Козинець, О. Луцишин, О.Є. Мазур, М.І. Манилич, В.П. Хомутенко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те що питання діяльності кредитних спілок більшою чи меншою мірою розглядалися у вітчизняній науковій літературі, специфічні риси такої діяльності саме у сфері кредитного забезпечення дрібних сільськогосподарських товаровиробників, як правило, залишаються поза увагою багатьох авторів.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей споживчого кредитування на засадах кредитної кооперації в аграрному секторі економіки.

Вклад основного матеріалу дослідження. На думку О.М. Третьяка, кредитне забезпечення підсобних селянських та фермерських господарств повинне здійснюватися переважно кредитними спілками на кооперативних засадах [2, с. 101]. Це підтверджується і світовим досвідом. Зокрема, з усіх кредитів, які спрямовуються в сільське господарство, кошти кооперативних кредитних організацій становлять: у Німеччині – 44%, у Франції – 75% [3, с. 138]. Запозичення подібного зарубіжного досвіду відповідає і потребам сучасного стану економіки України, та сама природа і організація діяльності кредитних спілок розрахована переважно саме на споживче кредитування.

Згідно з останніми змінами в законодавстві України, починаючи з 2016 р. фермерське господарство може бути створене у вигляді фізичної особи – підприємця (ФОП) (до цього часу – лише у статусі юридичної особи). Відповідно, відмінні і механізми кредитування ФОП та юридичних осіб.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 р. [4], кредитна спілка є неприбутковою організацією, заснованою фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах із метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок грошових внесків членів кредитної спілки. Ч. 2 цієї ж статті вказує, що кредитна спілка є фінансовою установою, винятковим видом діяльності якої є надання фінансових послуг. Таке визначення досить повно відображає специфіку кредитної спілки, яка полягає в тому, що кредитна спілка, з одного боку, є фінансовою установою, а з іншого – неприбутковою кооперативною організацією.

Кредитна спілка, на відміну від інших фінансових установ, створюється групою громадян для самозабезпечення фінансовими послугами і не має на меті одержання прибутку. Виходячи з ознаки неприбутковості, В. Гончаренко доводить, що кредитну спілку не можна вважати суб'єктом підприємницької діяльності [5, с. 30]. Таку позицію закріплює і ст. 130 Господарського кодексу України, згідно з якою кредитна спілка є неприбутковою організацією, а ст. 3 чітко відокремлює господарську діяльність без мети одержання прибутку від підприємницької діяльності, що здійснюється для одержання прибутку [6].

Члени кредитної спілки водночас є і власниками, і клієнтами спілки. Прибуток, отриманий від члена спілки як клієнта, повертається до нього ж як до власника. Члени кредитної спілки отримують від неї кошти кількома шляхами. Кошти кредитної спілки, що формуються за рахунок пайового та додаткових капіталів, а також внесків на депозитні рахунки, надаються їм під процентну ставку, зазвичай меншу за відповідну ставку комерційних банків. Щорічно після визначення розміру витрат та резервно-

го фонду залишок коштів, зароблених спілкою, виплачується її членам у формі дивідендів або ж спрямовується на погашення позики. Якщо член спілки зробив вклад на депозитний рахунок, йому також виплачується відповідний процент. У разі припинення членства особи в кредитній спілці їй повертаються пайові та інші внески (крім вступного).

Особливістю кредитних спілок є також і те, що вони, відповідно до ст. 6 Закону «Про кредитні спілки», можуть бути створені не менш як п'ятдесятьма засновниками, об'єднаними хоча б за такими ознаками, як спільне місце роботи чи навчання або належність до однієї місцевої профспілкової, іншої громадської чи релігійної організації, або проживання в одному селі, селищі, місті, районі, області. Ст. 10 цього Закону вказує, що членами кредитної спілки можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що постійно проживають на території України і мають повну цивільну дієздатність. Не можуть бути прийняті до кредитної спілки особи, які за рішенням суду визнані недієздатними, обмежено дієздатними, особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, а також особи, що мають непогашену судимість за корисливі злочини.

Статут та інші принципові рішення приймаються загальними зборами, на яких кожен член спілки має лише один голос незалежно від суми внесків та часу вступу до спілки. Особи, які створили спілку, не мають жодних переваг чи привілеїв порівняно з особами, які вступили до неї пізніше. Такі демократичні засоби організації кредитних спілок у поєднанні з наданням їм пільг у оподаткуванні, зумовлених їхнім неприбутковим статусом та активною соціальною рекламою на зразок «свій до свого по своє», повинні були спричинити інтенсивний розвиток кредитного руху на Україні, проте має місце зовсім інша ситуація. Так, станом на 31.12.2015 р. у Державному реєстрі фінансових установ налічувалось 588 кредитних спілок, що менше на одну одиницю порівняно з 31.12.2014 р. Проте чисельність кредитних спілок зменшилась на 35 одиниць порівняно з 31.12.2013 р. Слід зазначити, що на 22% зменшилась і кількість членів кредитних спілок: із 980,9 тис. осіб у 2013 р. до 764,6 тис. осіб у 2015 р. [7]. Насамперед це пояснюється тим, що кредитні спілки порівняно з іншими небанківськими фінансовими установами виявилися найбільш уразливими до проявів фінансової кризи та найменш спроможними щодо її якнайшвидшого подолання.

За кількістю членів кредитних спілок лідирують Львівська область (118,9 тис. осіб), м. Київ та Київська область (64,5 тис. осіб), Івано-Франківська (62,0 тис. осіб), Запорізька (56,8 тис. осіб) та Закарпатська (51,9 тис. осіб) області. Лідерами за розмірами активів є кредитні спілки м. Києва та Київської області (575,7 млн. грн.), Харківської (179,0 млн. грн.),

Львівської (154,7 млн. грн.) та Херсонської (150,7 млн. грн.) областей. На кінець 2015 р. кількість членів кредитних спілок становила 764,6 тис. осіб, що на 57,0 тис. осіб (6,9%) менше, ніж на кінець 2014 р. Також відбулося зменшення і в структурі членів кредитних спілок. Так, зменшилися частки членів кредитних спілок, які мають діючі кредитні договори, зі 186,6 тис. осіб до 162,2 тис. осіб та членів кредитних спілок, які мають діючі депозитні договори, із 31,5 тис. осіб до 26,5 тис. осіб [7].

Поза межами кредитного руху залишається переважна частина населення, у тому числі й сільського, хоча кредитні спілки могли б стати основою формування багаторівневої розгалуженої системи фінансової взаємодопомоги на селі.

Необхідність у розвитку кредитного руху посилилася і внаслідок останнього етапу аграрної реформи, паювання земель, відокремлення односторонніх, невеликих за розміром господарств тощо. Посилення активності кредитних спілок позитивно вплинуло б як на обсяг товарного виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах, так і на розвиток фермерських господарств, оскільки, відповідно до ст. 21 Закону «Про кредитні спілки», отримувати кредити від імені членів кредитної спілки можуть також і фермерські господарства та приватні підприємства, які знаходяться в їх власності.

Повільний розвиток кредитних спілок в аграрному секторі економіки пояснюється впливом декількох факторів. Певною мірою накладає свій відбиток консервативність та уповільнене відчуття часу, притаманне українському селянству. Діяльність кредитних спілок носить хаотичний характер і інколи не позбавлена елементів шахрайства. На нашу думку, основні причини слабкості кредитних спілок необхідно шукати у загальному підході до функціонування кредитних спілок, їхньої економічної та правової моделей.

У цілому механізм діяльності кредитної спілки виглядає таким чином. За рахунок вступних, пайових та цільових внесків формується капітал спілки. Спілка може також залучати на депозитні рахунки грошові вклади своїх членів. Із накопичених таким чином коштів спілка надає кредити під певний процент своїм членам, тобто діє лише як спосіб взаємодопомоги, виступаючи механізмом перерозподілу капіталів між її членами [8, с. 89].

За таких умов і без зовнішніх запозичень кредитна спілка не може здійснювати значні кредитні операції. Крім того, відповідно до ст. 21 Закону «Про кредитні спілки», розмір кредиту, який надається одному члену спілки, не може перевищувати 20% її капіталу. Таким чином, кредитні спілки не можуть проводити операції з кредитування великих та середніх сільгоспвиробників, але надавати кредити для розвитку підсобних та невеликих фермерських господарств за наявності достатнього капіталу

цілком здатні. Проблема тут зводиться до формування спілкою достатнього обсягу коштів, які б надавалися у кредит її членам. Утворити капітал кредитної спілки, необхідний для забезпечення її повноцінної діяльності, лише за рахунок внесків її членів на сьогодні неможливо переважно через низький рівень грошових доходів населення, особливо сільського, тому кредитна спілка змушена відшукувати джерела для зовнішнього запозичення коштів.

Ст. 21 Закону «Про кредитні спілки» вказує, що спілка вправі залучати на договірних основах кредити банків, об'єднаної кредитної спілки, кошти інших установ та організацій винятково для надання кредитів своїм членам. У цьому випадку кредитна спілка виступає своєрідним посередником між іншою фінансовою установою (як правило, комерційним банком) та своїми членами. Суть цього механізму полягає в тому, що досить великий за обсягом кредит банку, взятий під певний відсоток, ділиться на декілька менших за розміром кредитів, що під той же чи трохи більший відсоток надаються членам кредитної спілки, котрі отримують, по суті, банківський кредит у розмірі і під відсоток, який сам банк не надав би. Подібна схема випробувана досвідом і без перебоїв працює у розвинутих країнах, але вона потребує чіткого визначення способів забезпечення зобов'язань кредитної спілки перед банком щодо повернення залученого кредиту.

Позитивним у цьому відношенні є досвід створення кредитних спілок у дореволюційній Росії. Так, засноване у 1871 р. у Сокиринцях Полтавської губернії ощадно-позичкове товариство проіснувало майже 60 років. У 1908 р. воно обслуговувало вісім волостей, 25 сіл, загалом – майже 25 тис. осіб. У період Столипінської аграрної реформи у сибірському селі Стара Барда завдяки діяльності кредитної спілки було побудовано молокопереробний завод, село вдалося електрифікувати і телефонізувати, створити дослідницьку тваринницьку ферму тощо. Для цих спілок була характерна обмежена солідарна відповідальність членів за їх боргами, що підвищувало платоспроможність спілки та забезпечувало можливість одержання в державному або комерційному банку значний довгостроковий кредит, з якого формувався позичковий фонд [9, с. 42–43].

Подібний механізм покладено і в основу класичної німецької системи райффайзенівської спілки, яка з тими чи іншими модифікаціями застосовується не тільки в сучасній Німеччині, а й у Бельгії, Нідерландах, Франції тощо [10, с. 231].

Забезпечення кредитних зобов'язань спілки перед банком майном її членів робить надання банком коштів кредитній спілці низькоризиковим, тому відсоток за кредитом буде меншим, а строк його повернення – більшим. Застосування подібної схеми могло б створити реальний притік капіталу до дрібних виробників сільськогосподарської продукції. Проте зараз така

схема працювати не може, оскільки суперечить Закону України «Про кредитні спілки», ст. ст. 3 та 10 якого вказують, що спілка несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах вартості належного їй на праві власності майна, а члени кредитної спілки несуть відповідальність за її зобов'язаннями лише в межах своїх пайових внесків. Тобто Закон закріпив таку економіко-правову модель кредитної спілки, що принципово відрізняється від історично виробленої моделі. Саме відірваність законодавчо закріпленої організаційно-правової форми кредитних спілок від економічної доцільності й є основною причиною того, що вони не здобули широкого визнання і не стали поширеними.

Цікавим у цьому плані є досвід кредитної спілки «Каса взаємодопомоги», створеної в Полтаві. Кредити, які надаються спілкою своїм членам, забезпечуються «позиковим колом», тобто круговою порукою всіх інших членів спілки. Саме застосування кругової поруки принесло успіх цій кредитній спілці [11, с. 227].

Однак із правової точки зору полтавський досвід викликає сумніви. Якщо норма про кругову поруку внесена до статуту спілки, то вона суперечить Закону «Про кредитні спілки» і повинна визнаватися недійсною. Якщо ж вона закріплюється в конкретному кредитному договорі та договорі поруки до нього, то сам процес кредитування суттєво ускладнюється. По-перше, сама процедура укладання такого договору стає не виправдано громіздкою, а по-друге, вона не забезпечує обов'язкового характеру кругової поруки, оскільки правових засобів спонукання інших членів спілки до укладання такого договору поруки законодавство не передбачає.

Вважаємо доцільним докорінно змінити економіко-правову модель кредитної спілки, максимально наблизивши її до товариства з повною відповідальністю, але залишивши статус неприбуткової фінансової установи кооперативного типу. Ключовою позицією в такій моделі кредитної спілки повинна стати повна солідарна відповідальність членів спілки за її зобов'язаннями. Це суттєво підвищить кредитоспроможність спілки та забезпечить притік позичкового капіталу у дрібнотоварне сільськогосподарське виробництво.

Аналіз зарубіжного досвіду діяльності кредитних спілок показує, що для залучення значного за обсягом капіталу спілки повинні об'єднуватися у потужні фінансово-кредитні установи. Так, переважна більшість кредитних спілок Франції, що діють у сфері сільського господарства, об'єднані в єдину систему кас взаємодопомоги *Credit Agricole Mutuel*. Вона складається з трьох рівнів – національного, регіонального і місцевого та значною мірою подібна до банківської групи [12, с. 57]. Така ж трирівнева система кредитних спілок створена і в Німеччині. Щоправда, якщо у Франції національна ланка «Креді Агріколь» являє собою небанківську фі-

нансову установу, то національна ланка німецької райффайзенівської системи створена у формі кооперативного банку [10, с. 231].

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про кредитні спілки», із метою координації своєї діяльності, надання взаємодопомоги та захисту спільних інтересів кредитні спілки мають право на добровільних засадах створювати асоціації кредитних спілок. Ст. 25 цього Закону вказує, що на базі членства асоціації кредитних спілок може бути створена об'єднана кредитна спілка, тобто неприбуткова організація, заснована кредитними спілками на кооперативних засадах із метою сприяння фінансовій стабільності спілок та об'єднання тимчасово вільних коштів своїх членів для їх взаємодопомоги. При цьому мінімальна кількість учасників об'єднаної кредитної спілки не може бути менше десяти спілок, а кожна спілка може бути учасником лише однієї об'єднаної кредитної спілки.

Висновки. Практика показує, що діяльність кредитних спілок може бути ефективним способом мобілізації фінансових ресурсів, які спрямовуватимуться на розвиток дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва. Для використання всього потенціалу кредитних спілок необхідно, по-перше, законодавчо закріпити таку їх економіко-правову модель, яка б відповіла історичному та зарубіжному досвіду, тобто встановити повну солідарну відповідальність членів спілки за її зобов'язаннями, а по-друге, запровадити ефективні механізми сприяння об'єднанню кредитних спілок у спілки вищого рівня, оскільки це призводитиме до збільшення обсягів капіталу, що залучається кредитними спілками у сферу малого бізнесу, у тому числі і в галузі аграрного виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Рослинництво України. Статистичний збірник 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Третяк О.М. Кредитні спілки як ефективна форма мікрокредитування / О.М. Третяк // Економіка АПК. – 2002. – № 7. – С. 100–102.
3. Сомик А.В. Особливості розвитку системи сільськогосподарського кредитування в зарубіжних країнах / А.В. Сомик // Економіка АПК. – 2002. – № 8. – С. 136–140.
4. Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 р. № 2908-III зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2908-14/page2>.
5. Гончаренко В.В. Неприбуткова економічна природа кредитних спілок та кооперативних банків / В.В. Гончаренко // Вісник НБУ. – 2002. – № 5. – С. 29–31.
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
7. Підсумки діяльності кредитних установ за 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/files/sector/ks_2015.pdf.
8. Пантелеймоненко А.О. Розвиток кредитних спілок у сільській місцевості / А.О. Пантелеймоненко // Економіка АПК. – 2002. – № 11. – С. 89–92.

9. Духневич А. Перспективи розвитку і правове регулювання діяльності сільської кооперації у формі кредитних спілок / А. Духневич // Право України. – 2001. – № 9. – С. 41–43.
10. Лишанский М.Л. Финансы в сельском хозяйстве: [учеб. пособ. для вузов] / М.Л. Лишанский, Б.И. Маслова. – М.: Финансы, Юнити, 1999. – 430 с.
11. Гончаренко В.В. Концептуальні напрями вирішення проблеми кредитування аграрного сектора / В.В. Гончаренко // Регіональні перспективи (Полтава). – 2000. – № 2. – С. 227–229.
12. Гавальда К.. Банковское право (Учреждения – Счета – Операции – Услуги) / К. Гавальда, Ж. Стуфле; пер. с фр.; под ред. В.Я. Лисняка. – М.: Финстатинформ, 1996. – 480 с.